Чурапчыга күн тахсар !

САҤА ОЛОХ

Чурапчы улууһун хаһыата

12+

2015 сыл
Муус устар
30
КҮНЭ
ЧЭППИЭР
№ 43
(11053)

ХАҺЫАТ 1931 СЫЛ АЛТЫННЬЫ 15 КҮНҮТТЭН ТАХСАР

Сүгүрүйэн туран ааттыыбыт

70 сыл

ЗАХАРОВА ВЕРА КИРИЛЛОВНА

(1921 сс.)

Өлүөхүмэ оройуонугар төрөөбүтэ, Чурапчы оскуолатыгар үөрэммитэ, аҕата Кытаанах нэһилиэгин киһитэ.

1944 с. атырдьах ыйын 24 күнүгэр пилот дуоһунаһынан сэриилэһэр фроҥҥа барар буолбута.

141-с авиаполкаҕа 1-кы Белорусскай фроҥҥа, У-2 самолуот пилота буолбута. 1965 сыллаахха немецкэй фашизмы Кыайыы 20 сылынан саха кыыһа, летчик Вера Захарова Аҕа дойду сэриитин 1-кы степеннээх уорданынан наҕараадаламмыта.

БАРЫ БИИРГЭ -- ҮЛЭ ЫРЫЫНАГАР

Муус устар 22 күнүгэр Чурапчытааҕы дьарыктаах буолуу киинэ «Бары биигэ – үлэ ырыынагар» диэн тэрилтэлэр нэһилиэнньэҕэ үлэ миэстэтин көрүүлэринэр аналлаах улуустааҕы сомусунуу семинарын ыытта.

Манна тэрилтэ салайааччылара нэһилиэннэ дьарыктаах буолуутугар, 2015 сыллаах биирэ үлэлэһии дуогабарын түһэристилэр. Барыта 15 тэрилтэ ыҥырыыны ылынан кэлбит. Чурапчытааҕы Дьарыктаах буолуу киин инспектора А.С. Ефремова 2014 сыллаах үлэ түмүктэрин, дуогабар сүрүн ирдэбиллэрин, сокуонна саҥа киирииллэрин билиһиннэрдэ.

2014 сыл үлэтин түмүгүнэн, Саха Республикатын экономическай балаһыанньата орто гук сайдан иһэринэн сыаналанна. Бу сылга республикабыт экономика өттүгэр баар кириисиһи утары үлэлэри ыытта. Улахан болҕомто сүрүн уонна болдьоммот, системэлээхтик үлэлиир тэрилтэлэргэ уурулуннубутун иһин. Улууспут иһинэн ылан көрдөххө 63% үлэ миэстэтин вакансията Чурапчы кииниттэн киирэр буолан, кыраҕа баар нэһилиэктэр улахан кыһалҕалары көрсөллөрүн бэлиэтээтэ. Онтуук түгэнтэ государство араас хайысхалаах программаларга кыттыбыттар үлэлии туралларын этэ. Холобура, бэйэ дьыалатын тэрийэн 2014 сылга 5 киһи бырайыак көмүскээн, 82-лии тыһыынчаны көмө туттулар. Бу маннык көмө кириисис кэмигэр олус туһалаах буолара саарбаҕа суох. Ону тэҥэ сокуоннай сааһын ситэ илик оҕолорго быстах кэмҥэ үлэ миэстэтин таһаарыы, оҕо көрөн олорор эбэр иһитэригэ иллэрин таһынан тэрилтэтин ноҕуо эбии үөрэттэриини киллэрии, үлэ буларга ыарахан балаһыанньаҕа түбэспит аранаҕа үлэ миэстэтин таһаарыы, доруобуйаларынан хааччахтаах үлэ көрдөөччүлэргэ усулуобуйа тэрийэн хамнастаах үлэни булуу уо.д.а. сокуоннар нэһилиэнньэҕэ олус көмөлөөхтөрүн туһаайан бэлиэтиир тоҕоостоох.

Семинарга көрүлэр бо??урусарга инспектордар толору ырытыһыы таһаарын аһаҕас кэпсээтии ыыттылар. М.П. Михайлова тэрилтэ общественнай быстах үлэлэри ыыттар түгэннэр, үлэһиттэ наадыйааҕына Дьарыктаах буолуу киинэ үлэһит булан биэрэр, ону тэҥэ 2380 солк. көмө пособие көрөр кыахтааҕын иһитиннэрдэ. Сокуоннай сааһын ситэ илик оҕолор бу программаҕа эмиэ киирсэллэр. Үлэ көрдүүргэ ыарахаттары көрсөр нэһилиэнньэ аналлыгар аналлаах анал программалары А.Е. Данилов билиһиннэрдэ. Манна кириисиһи сымнатар сыаллаах, государство эбии программалары көрөр. Онно иһитиннэрии быһыытынан доруобуйалара хааччахтаах дьоҥҥо тэрилтэ үлэ миэстэтэ көрөр түгэннэр, анал оборудованиелаах үлэлиир миэстэ көрөрүгэр көмө харчы бэриллиэхтээҕин этэ. Улуус дьаһалтатын административнай хамыыһыйатын эппиэттээх сэкирэтээрэ П.П. Макаров хайа баҕарар тэрилтэ үлэһит көрдөөрүгэр, ыарахан балаһыанньаҕа түбэспит аранаҕа үлэ миэстэтин быһаарыыр кыаҕа ирдэнэрин туһунан кэпсээтэ. Е.Ф. Архипова тэрилтэ үлэ миэстэтин сарбыйар, эбэтэр үлэ чааһын кыҕыратар түгэннэр көрүлэр программалары чуолкайдаан быһаарда. Ол курдук, тэрилтэҕэ бу боппуруос көрүлэр түгэннэр, тэрилтэ салайааччыта эрдэ Дьарыктаах буолуу киинигэр эрдэ биллэриэхтээх. Эрдэ учуоккаа турдаҕына, быйыл үлэ булуор диэри көмө пособие көрүллүөрин этэ. Бу этиилэрбит, ыйыллыбыт сокуоннары барытын дуогабарга киллэрэн сөбүлэһэн түһэристилэр.

Улууспут сайдарыгар улахан күүһү, оҥору бары тэрилтэ биирэ холбоон тэрийдэххэ, бу курдук кэлбүүстээх, туһалаах семинардар бары күүһү холбоон, государство анал программаларын туһанан үлэлээтэхпитинэ, түмүктээх үлэ тахсара саарбаҕа суох.

Нарыйа БУРЦЕВА.

Улууска - бу күннэргэ

САХАБЫТ СИРЭ ЧЭЧИРИИ САЙЫННЫН

Муус устар 25 күнүгэр Республикабытын төрүттээччи Саха норуотун чулуу уола П.А.Ойуунускай төрөөбүт сиригэр Республикабыт күнүн бэлиэтиир дьоро-бэлиэ тэрээһин буолан ааста.

Саха Республикатын Правительствотын председателин солбуйааччы В.В.Омуков салайааччылаах Ил Түмэн депутаттара, министрдэр, салайааччы тумус дьоммут барыта сүүрбэттэн тахса киһилээх делегация кэлэн кыттыыны ылла. Манны таһынан Чурапчы, Амма, Уус-Алдан улуустарыттан делегациялар кэлэн эҕэрдэ тыллары этэн, улуу киһи төрөөбүт ытык сиригэр сүгүрүйэн бардылар. Ааттаах П.А.Ойуунускай төрөөбүт балаҕаныгар сискун оттон, саламаат таах, алаадьылаах ыалдьыттары көрсүбүттэрэ кэрэхсэбиллээх. Үөрэммит оскуолата, улуу киһи буор кутун мэҥэ бэлиэтэ барыта саха киһитэ долгуйбакка, сүгүрүйбэккэ, билиитин көрүүтэ аатыттан махтаммакка эрэ аастыт сирдэрэ. Салгыы үөрүүлээх митиин Чөркөөх нэһилиэгэр оскуолаҕа уонна государственность музейыгар ыытылынныылар. Онно эбэк тыл улуу дьоммут аатын үйэтитиигэ, кинилэр үгүө санааларын холобурдаан ыччаты иитиигэ туһуланнылар. Бу күн Чөркөөх нэһилиэгэр Таатта эбэни туоруур аарыма улахан тимир муостаҕа тутуллубутун арыйыы сиэрэ-туома ыытылынна. Республика күнүгэр бу бэртээхэй тутуу түмүктэммитэ улахан үөрүүлээх буолла.

Чурапчы улууһун делегациятын улуус баһылыга А.Т.Поговицын салайан илдьэ сырытта. Чурапчылар биир дойдулаахпыт И.Н.Винокуров эмиэ М.К.Аммосовы, П.А.Ойуунускайы кытта биирэ Республиканы тэрийсибит; үлэ бокуну үлэлээбит киһи аатын ааттаан кэлбиппит улахан суолталаах, чулуу киһибитигэр үйэтитиилэрин дьоһун хардыы буолла.

Муус устар 28 күнүгэр улуус дьаһалтатын аактабай саалатыгар Республика күнүгэр үөрүүлээх митиин тэрилиннэ. Тэрилтэ салайааччылара, бэлэрээннэр, дьаһалта аппаратын үлэһиттэрэ кыттыыны ыллылар. Республикабыт сайдыытын көрчик кэмнэрин туһунан сүрүн дакылааты улуус Мунньаҕын председателэ Я.П.Охонешников оҥордо. Республиканы тэрийсибит киһибит И.Н.Винокуров олоҕун, үлэтин туһунан улууспут музейын директора Ю.С.Толстоухов сырдатта. Улуус баһылыга эҕэрдэ тылыгар, И.Н.Винокуров аатын үйэтитэргэ элбэх үлэ күүтэрин ыйда, ыччаттарга бу чулуу киһи туһунан үөрэтиигэ ыҥаан үлэлэргэ этии киллэрдэ. Салгыы А.Т.Поговицын уонна Я.П.Охонешников улуус сайдыытыгар кылааттарын иһин ытык дьоммутугар А.Е.Филипповка, В.Н.Дьячковскайга, М.Н.Матвеевка улуус анал бочуоттаах бэлиэтин туттардылар. Улуус бочуоттаах грамотатын А.А.Захарова, П.И.Старостина биэрдилэр. Үөрүүлээх тэрээһин И.Н.Винокуров төрөөбүт Арылаах нэһилиэгиттэн сылдар эдэр талааннаах Нюргуйаана Дадаева эҕэрдэ ырыатынан түмүктэннэ.

Таптыыр Сахабыт сирэ чэчирии сайыннын!

"СО" корр.

КЫАЙЫЫ КҮНҮГЭР АНАММЫТ ПЕРСОНАЛЬНАЙ БЫЫСТАПКА

Муус устар 24 күнүгэр улуустааҕы А. А. Саввин аатынан история уонна этнография музейыгар Россия Худуоһунньуктарын айар сойуустарын чилиэнэ, Саха Республикатын култууратын туйгуна, Россия Суруналыыстарын сойуустарын чилиэнэ, Саха Республикатын художественнай дьарыктарын народнай маастара, Чурапчы нэһилиэгин Бочуоттаах гражданина, кыраайы үөрэтээччи Григорий Григорьевич Турантаев персональнай быыстапката турорулунна.

Григорий Григорьевич 1950 сыллаахха Чурапчы оройуонун Ытык Бахсы биир кыра тутар Бахсы таһаатын дьиэтэ турар Төмтөр учаастагар төрөөбүтэ. Быйыл 65 сааһын туолуутунан уонна Улуус Кыайыы 70 сыла туолар үбүлүөйдээх дааталыгар анаан „Кыайыы парада" диэн аатынан бу быыстапканы тэрийдэ.

Чурапчыбыт улууһа, чуолаан улуус киинин кэстүүтэ тупсаҕай, кэрэ кэстүүлээх буолуутугар Григорий Григорьевич киллэрсэр кылаата улахан. Ордук историябыт кэриэс кэмнэрин, чулуу дьоннорун үйэтитиигэ оҥорбута, таһаарыылаахтык үлэлиир. Бопполоҕо С.А. Новгородова, улуус киинигэр Д.П. Лазарева аналлаах памятниктары, Дириҥҥэ П.П. Платонов барельефын, улуус киинигэр „Кыайыы скверин", „Мин мантан сэриигэ барбытым" памятниктары, Г.Д. Прокопьянов барельефын, о. д. а. авторуара. Итии үлэлэрин таһынан худуоһунньук быһыытынан элбэх үлэлээрдээх, бэртээхэй, профессиональнай таһымнаах худуоһунньук. Айар үлэлэрин быыстапката 10-тан тахсата Дьокуускайга, улуустарга туруоруллан дьон-сэргэ биһирэбиллэрин ылла. Түһэрбит хаартыскаларын түмэн „Умнуллубат уобарастар, тоннубат түгэннэр" диэн ааттаах улахан альбом-кинигэ таһаарарда. Үлэтэ үрдүктүк сыаналанан, „Чурапчы улууһун Бочуоттаах гражданина", „Саха Республикатын норуотун айымньытын сайдыытыгар утуолэрин иһин", „Саха Республикатыгар бокса сайдыытыгар киллэрбит кылаатын иһин" бэлиэлэринэн, үгүс грамоталарынан, дипломнарынан наҕараадаламмыта.

Быыстапканы аһыы үөрүүлээх дьаһалыгар А.А. Саввин аатынан музей научнай үлэһитэ В.Д. Попова Григорий Григорьевич олоҕун, айар үлэтин туһунан кэпсээтэ. Улуус Мунньаҕын депутаттарын Сэбиэтин председателэ Я.П. Охонешников эҕэрдэ тылы этэ, улуус сайдыытыгар киллэрсэр үлэтин үрдүктүк сыаналаата, махтанна, „Улуус социальнай-экономическай сайдыытыгар киллэрсибит утуолэрин иһин" 2-с степеннээх анал бэлиэтин туттарда. Улуус баһылыгын социальнай боппуруостарга солбуйааччы О.Ф. Петрова, култуура управлениетын начальнига Н.В. Максимов, биирэ алтыһан үлэлиир коллегата, наставнига В.Н. Дьячковскай, кырдьаҕастар Сэбиэттэрин председателэ М. Н. Матвеева, Чурапчы нэһилиэгин дьаһалтатын специалиһа А. Н. Дьячковскай, Бахсы нэһилиэгин баһылыга И. Ф. Барашков, Таатта улууһун Чымынайы орто оскуолатын директора, биирэ үөрэммит табаарыһа О. Арылахов, „Ай" студия салайааччыта В.Д. Никитина эҕэрдэ тылы этиилэр, наҕараадалары, бэлэхтэри туттардылар. Ор сылга музейга таһаарылыахтаах үлэтэ „Музейга бэриниилээх буолуутун иһин" бэлиэтинэн бэлиэтэннэ.

Үөрүүлээх дьаһалга мустубуттар быыстапканы Г.Г. Турантаев бэйэтин сырдатыытынан, быһаарыы биэриитинэн астына көрдүлэр.

Алексей СЛЕПЦОВ

Тыа хаһаайыстыбата

ҮҮТҮ ЭЛБЭТИИ ТУҺУНАН САНААЛАРЫМ

Элбэх сыл туруорсан үүт туттарыыгар сыанаҕа үрдээтэ. Ол гынан баран ас-таҥас, ГСМ сыаната үрдүү турарын ааҕыстахха тэҥнэспэт да буолуон сөп курдук. Билигин турар, урукку совхозтар саҕанааҕы кордоругуттэн ыраахтыыбын тиийбэтибит. Ол бириэмэтээҕи совхозтар эстиилэрин төрүөтэ үүт ыамын кытары быһаччы сибээстээх сулууспалар бары эстибиттэринэн сытар. Ол курдук агрономия (сири кытары үлэлээр бары көрүҥнэрэ) кормопроизводство эбии аһылыкараас көрүҥүн оҥоруу), племенной үлэ искусственнай сиэмэлээһин, племенной фермалары тэрийии), зоотехническай сулууспа, мелиорация (үүнээйини иһиэхтээҕи, ардахтаһыы) тохтотуллубуттара. Балар эстиилэрэ үүт ыама аччааһыныгар, боруода сүөһү суох буолуутугар тиэрдибиттэ.

Иҥэмтэлээх аһылыга суох аҥардас отунан аһатан элбэх үүтү ыабаккын. Урут фермаларга үгүс элбэх комбикорма тиэйэн кэлэрэ. Республика үрдүнэн сылдаата 250-280 тыһыынча тонна аҕаллылара. Онно эбии нэһилиэктэр аайы силос, дулҕа, лабыкта, орус талаҕа, пирохон бэлэмнииллэрэ. Эбии аһылыгы бэлэмниир анал кормоцехтар үлэлиибиттэрэ.

Мин бэйэм нэһилиэкпитигэр холобурдаатахха, урут 220 племенной ынахтартан сайыҥҥы ыйдарга 500-тэн тахса тонна үүтү ыырбыт. Билигин 400-чэкэ ынахтан 300-тэн эрэ тахса тонна үүтү ыабыт. Билигин эт боруода диэн Алтайтан, Калмыкиятан араас боруода сүөһүлэри аҕалбыт; бэйэбит кытааннах климаппытыгар, астытыгар үөрбүтүгэр үөрэммит симментал боруодабытын сирдибит. Мугудай сопхуос саҕана бороонону привесин ылыыга оройуон рекордун олохтоон турабыт, кыстык ыйдарыгар хас биирдии бороону 146 кг ыйааһыннарбыппыт. Дьэ, онно 400-түү кг үктүүр симментал бороосулар бааллара. Бу симментал боруоданы үчүгэйдик аһатан-сиэтэн көрдөххө эт боруодатын да быһыытынан ингэн барыһы ылыахха сөбүн итэҕэйбитим.

Былырыын улуус 6900 тонна үүтү ыыр былаанын нэһилиэ толорбутуут. Быйыл 7100 тонна үүтү ыыр былааммытын үүт сыаната үрдээбитинэн эрэнэн атын дьаһаллары ылбатахпытына толорорбут ыараахтаһардаах. Биһиги билигин турукпутунан үүт ыамын ынах ахсаанын элбэтэн уонна буоһатыы бырыһыанын үрдэтэн эрэ улааппынарар кыахтаахпыт. Холобур, быйыл Бахсыга кулун тутар ый бүтэһигэр 70-ча эрэ ынах төрөөн турар. Былырыын баччаҕа 180-тан тахса ынах төрөөбүтэ. Итини бэйэбит сыаналаат.

Сайылыкка тахсыбыт бааһынай хаһаайыстыбалар, кооперативтар урукку курдук ынаҕы күнүскүлээн үстэ ыыбаттар. Комбикорм аҕыйаҕынан, сыаната ыараханынан эбии аһатар кыахпыт суох. Ынах сүөһү 60-тан тахса бырыһыана чааһынайдарга баар. Кинилэр эмиэ үстэ ыыбаттар. Үлэлэстии үлүгэринэн сир оҥоһуутугар, силос бэлэмнээһинигэр туттуллар хааргын үгүс тиэхиникэбитин суох оҥорон, билигин кыһалҕаттан 17-с үйэҕэ курдук бурдугу илиинэн ыһа сылдьабыт. Сопхуостар саҕана күүскэ турунан үлэлээбит дьон саатыран сүөһү үөлүнэн тэйэн эрэллэр. Ол иһин сүөһү ахсаана аҕыйыы турар. Онон мин санаабар, урукку курдук нэһилиэктэр аайы силоһу бэлэмнээн кыһыны быһа эбии аһылык быһыытынан аһатар кыахпыт суох. Сорох нэһилиэктэргэ тиэхиникэ суоҕун таһынан, бааһынайдарбыт да тостон бүттүлэр.

Үүт ыамын үрдэтэр иннигэр саатар күһүн сүөһү кыстыкка киириитин саҕана, үүт харчыта 40 солк. буолар кэмигэр алтынньы, сэтинньи ыйдарга эбии аһылыгы тэрийиэххэ. Бааһынайга силос культураларын кыайан ыһар кыаҕа суох нэһилиэктэр аайы элбэх сүөһүлээх чааһынай ыаллары, бааһынайдары түмэн былырҕылыы отунан силостуур уруокка. Сыырдар бааргдарыгар кыра траншеялары оҥорон, Кытай тырааахтарынан тэбистэрэн. Билигин мини-пилорама нэһилиэктэргэ хастыы эмэ баар, сабарга целлофан даҕаны. Тэрийиэххэ эрэ наада.

Бэйэлэригэр сенажтыыр тиэхиникэтэ суох нэһилиэктэргэ, күһүнүгү кыстыкка киириитэ сиэтэргэ аналан элбэх сүөһүлээх чааһынайдарга, бааһынайдарга итальянскай технологиянан сенажтыыр тиэхиниктээн нэһилиэктэри көрийө сылдьан сенажта оҥорон биэриэххэ. Түрнепс диэн сүөһү олус сөбүлээн сиир, олус үүттүгэннээх оҕуруотаһын көрүҥэ баар. Суолта биэрэн, нэһилиэннэҕэ сиэмэтин булан биэрэн, сүбэлээн-амалаан сүөһүлээх ыал бэйэтин оҕуруотугар үүннэрэн туһанарын ситиһиэххэ. Хортуоппуй сирин кытыытынан, хотон сабарааннытыгар, о. д. а. ханна баҕарар үүннэриэххэ сөп.

Оҕо сылдьан оччотооҕута колхуостарынан түннэн үлэлээбит корсецтара эриэннэни, турнепсы, моркуобу, лууку үүннэрэллэрин хостооһунутар үлэлээбитим. Аҕыйах сыллааҕыта тыа дьоно оҕурсу, помидор диэн астары сатаан үүннэрбэт, суолта биэрбэт этилэр. Онтон билигин хайдаҕый? Ама ыллыктахтарына ити үөһэ этиллибит оҕуруот астарын үүннэриэхтэрэ суоҕа дуо? Бу кэпсиигэ. Мугудай сопхуос саҕана, 8 гектар сиргэ турнепсы ыһан сии балачча үүнүүнү ыыбыппыт. Ону кыайан хостоон тиийбэккэ, бааһынаҕа таах бүтүн курдук чөмөхтөөн хаар анныгар хаалбыта. Алтынньы, сэтинньи ыйдарга тиэйэн ииирэн сүөһүгэ сиэппиппит. Сүөһү олус сөбүлээн сиирэ. Быйыл Хоптоҕо оскуолатын оҕолоро 1 гектар сиргэ турнепс ыһаллар эбит. Дьэ малаадьыастар. Уутун кыайдахтарына, эбэтэр ардахтаах сайын буоллаҕына үчүгэйдик үүнүөҕэ.

Түмүктээн, бу үөһэ суруйбутум курдук дьаһанан саатар кыстыкка киирии күһүнүгү ыйдарыгар эбии аһылыгынан хааччыйдахпытына, үүт былаана туолуутугар, күһүнүгү үүт сыаната үрдээбит ыйдарыгар дьон дохуота үрдээһинигэр хамсааһыны таһаарыа этибит диибин.

С. С. НОГОВИЦЫН,
үлэ бэтэрээнэ. Бахсы.

КРИОКОРМ - АҺАРА ИҤЭМТЭЛЭЭХ АС

Аҕыс ыйдаах кыһарҕаннаах кыһыммытыгар аҥардас кырыымчык отунан эрэ аһаан турбут ынах сүөһүбүт, үксүн хаһан аһаан кыһыны туоруур сылгыбыт хайдах курдук ыран-дьүдэйэн, ыйааһыннарын сүтэрэн күөххэ үктэнэллэрин бары билэбит. Онтон сайыны кыһынас кэмнэ чэгиэй күөх оту мэччийэн хайдахтаах курдук ыйааһыннара эбиллэн, бохсойо уойуллар? Ол барыта күөх үүнээйигэ сүөһүгэ наадалаах бары эттиктэр, битэмииннэр толору бааллардыттан тутулуктаах.

Оо! Арай сүөһүбүтүн сылгыбытын кыс хаар ортото сайыны мэччирэр курдук сип-сибиэтэй, күп-күөх отунан, зеленканан тото аһатар кыһи тоһолоох эрэ элбэх үүтү-эти эбии оҥорон харчыбыт-дохуоппут элбиэ этэй?! Онтон оннук аһатыы кыаллыан сөп боҕо. Ол криокорм үүннэрэххэ.

Криокорм диэн тугуй? Ол 10-ча кырааһылаах тымныыга хаалларыллыбыт; үлүйбэт рапс, эбиэс, горох уо. д. а. үүнээйилэр сиэмэлэрин сайын хойутуу ыстахха баланнан ыйын бүтүүтэ күөхтүү тоҥон хаалбыттара аатанар.

Ыһыллар болдьоҕо. Кониору бурдугу ыстахха биһиги усулуобуйаларыгар ортотунан 90 хонугунан сиэмэтэ ситэр. Оччотугар сиэни баттаһа ыам ыйын 20–25 чыыһылаларын диэки буору буллардахха аһыдыах ыйын бүтэһигиттэн хомуйдаххына табыллар. Уһаталахха куолаһа тохтубутунан баар. Онтон криокорм 60—65 хонугунан ситэр. Холобур, эбиэһи ыстахха ити кэм устата үчүгэй дьылга умнаҕа миэтэрэ үрдүгэ үүнүүр, салаалара хойлонлор, онтон сиэмэтэ эрэ туолан баран ситэ буспакка (кытаанаабакка) ыстахха үрүҥ сүмэһин курдук буолаллар. Ону нуучча „восковая спелость" диэллэр. Тымныы түстэҕинэ ол курдук күөхтүү, син-сибиэһэйдии тоҥон хаалар.

Манна биири эбиэххэ. Саха учуонайа Г. Угаров дакаастаабытынан, ханнык баҕарар үүнээйи 4 кырааһылаах итиигэ салгыы үүнүүтэ тохтуур. Оччотугар биһиэхэ криокорму (эбиэс, горох, рапс...) балаҕан ыйын ортотугар салгыы сайдыбакка, хаалларыйбакка туран эрэ хаар түһүүтэ турбутунан тоҥон хаалаллар. Ол иһин криокорму бэс ыйын бүтүүтэ, эбэтэр от ыйын ортотун диэки күнүн-дьылын, ардаҕын көрө сылдьан ыһыахха сөп.

Криокорм иҥэмтэтэ, туһата. Ханнык баҕарар үүнээйи иҥэмтэтин наукаҕа кормоединицанан (к. Е.) быһаараллар. Онно мээрэй (эталон) быһыытынан 1 кг эбиэс тоһо иҥэмтэлээҕэр тэҥнииллэр. Холобур, 1 кг күөх от—0,42 к. Е., зеленка (бурдук күөх масса) эмиэ—0,42 к. Е., сенаж—0,35, силос—0,18, онтон криокорм—0,8 (!) к. Е. тэҥнэһиллэр. Аны туран от-бурдугу куурдан баран хомуйдахха, иҥэмтэлээх эттиктэрин 40 - 45 %-нын, силостооһунна 30 - 35 %-нын, сенажтыырга 17 - 20 %-нын сүтэрэллэр эбит. Онтон криокорм, ол эбэтэр күөхтүү тоҥоруллан көнсиэрбэтэммит от, бурдук баара-суоҕа 5 % курдугу эрэ сүтэр эбит. Криокорм каротинын ахсаана оттооҕор 20 (!), протеина 4,2 (!) төгүл элбэҕэ дакаастаммыт. Тэҥнээн көрүҥ! Хайдахтаах курдук урдулааҕын, ордугун.

Маннан салгыы сүөһү аһылыгын сорох көрүҥнэрэ тоһо иҥэмтэлээхтэрин үүт сыанатыгар тэҥнээн тоһо дохуоту, барыһы киллэриэхтэрин сөбүн туһунан оҥорбут табылыыцабытын болҕойон көрүҥ. Онуоха 1 кг үүтү ыырга 1 к. Е. аһылык наада буоларын уонна биһиги улууска киилэ үүт орто сыаната 38 солкуобайынан аахтыбыт.

№	Аһылык көрүҥэ	1 кг к.е.	1 гектар орто үүнүүтэ, ц	1 гектар ылыллар, к.е.	1 кг үүт сыаната, солк.	1 гектартан ылыллар дохуот, солк.	Ыһыы ороскуота, солк.	Дохуот, солк.
1.	Күөх от	0,42	12	504	38	19152	-	19152
2.	Зеленка	0,42	40	1680	38	63640	3500	60140
3.	Сенаж	0,35	60	2100	38	79800	3500	76300
4.	Силос	0,18	60	1080	38	41040	3500	37340
5.	Криокорм	0,8	100	8000	38	284000	3500	280500

Бу табылыыцаҕа кини саарбаҕа, итэҕэйбэтэ туох баарый? Аһылыктар иҥэмтэлэрэ (к. е.), үүт сыаната, төгүллээһиннэригэр кини мөккүһэрэ суох. Биир гектарга ыһыы ороскуота техкарталарын таһаардахха 2500 солк. тэҥнэһэр. Онно 1000 солк. сиэмэ атыыта эбиллэр. Онон ыһыы ороскуота гектарга 3500 солк. буолар. Сиэмэ сыаната маннык ааҕылынна. Элита кылаастаах, 98 % тахсыылаах сиэмэ бурдук сыаната 27,5 солк. Итинтэн Россия 80 % (22 солк.), СӨ 1,38 солк. субсидиялыыллар. Онон 1 киилэ сиэмэ бурдук 4 солк. 12 харчыга тэҥ. Ону тэйиэлэри 5 солк. аахтыбыт. Маны ыраастаммытах фураж бурдук киилэтэ 12-15 солк. турарын кытары тэҥнээн көрүҥ. Онтон биир гектарга нуорма быһыытынан 15—18 ц ыһыллыахтааҕын 2 ц ылыллыбыт. Арай 1 гектартан 10 тонна криокорманы ылыы диэн суоттааһын саарбахтааһыны үөскэтиэн сөп. Онно эппиэтэ маннык.

Криокорму Саха сирин тыатын хаһаайыстыбатын научнай-чинчийэр институтун учуонайа В. А. Румянцев үөрэтэн, дакаастаан саҥа арыйыы быһыытынан патент ылбыт. Онно уопуттуур учаастак 1 гектартан 34 тонна криокорму үүннэрэ сылдьыбыттар. Онон орто үчүгэй үүнүүлээх криокорм (тута кэбиһиллибит сибиэһэй хойуу эбиэс) ыйааһына 1 гектартан 10 тонна буолуон сөп буо.

Табылыыцаттан көстөрүнэн, бастакы суортаах күөх оттооҕор 1 гектартан зеленка—3,1, сенаж—3,9, силос—1,9, онтон криокорм 14,6 (!) төгүл элбэх к. е. дохуоту биэрэр кыахтаахтар.

Дьэ, ол иһин сайдыылаах сирдэргэ бааһынайдарыгар сүөһү аһылыгын үгүс оттун, сорохтор 100 %-нын бааһыннаҕа үүннэрэн ылаллар. Билэн барыстааҕын билэн. Онтон биһиги буоллаҕына былырҕылыы билбиппит эрэ биир — от. Күөх үүнээйини үүннэриэх ойбут-санаабыт оҕуллон биэрбэт; ситэ ылсыбаппыт. Суудаарыстыба босхону эрэ үрдүгүн сиэмэ бурдугунан хааччыйарын, улууспутугар хас сүөһүлээх ыалга барыларыгар кэриэтэ тырааахтар, тиэхиникэ арааһа, быраҕыллыбыт сир, бааһына дэлэйин үрдүгэр.

Түмүк. Суруйбуппут курдук, бары күөх үүнээйилэргэ саамай иҥэмтэлээхтэрэ, барыстаахтара криокорм буолара саарбаҕа суох. Кинини ол-бу комбайн, кууруу-хаарыы ирдэммэт. Сир тоҥуута, хаар түһүүтэ оҕустаран баран рулоннуохха, оттуу кэбиһиэххэ, бугуллуу хааллырыахха даҕаны сөп. Күһүн балаҕан ыйыгар мэччирэн эстиитэ криокорманы оксон аҕалан ынахтаргытыгар сиэтэххитинэ сайыҥҥылыы үүтү былыааччы ыаххыт. Сиэ үүммэккэ, куолаастаммакка хаалларыгына оҕустарбакка, мустарбакка ылбаххытын. Сылгыгытын мэччиттэххитинэ даҕаны ноһоотуруохху суоҕа.

Бары сүөһүлээх хаһаайыстыбалар, бааһынайдар ыаллар! Кыра даҕаны сиргэ зеленканы, ордук криокорманы ыһарга кыһаллыҥ! Криокорма „ойбот мэнэ уутугар" тэҥнээн ойлоон!

М. А. ПЕРМЯКОВА,
ТХУ кылаабынай агронома.
И. П. ПОНОМАРЕВ,
суруналыыс.

Үөрэх-иитии

ДЬИЭ КЭРГЭН -- КЭНЧЭЭРИ ЫЧЧАППЫТ КЭСКИЛЭ

Дойду экономическай, политическай, социальнай таһыма уларыйан истэҕин аайы – оҕону, ыччаты иитии уустугуруута барыбытын долгутар боппуруоһунан буолар. Олох ыарахаттара, тиийиммэт-түгэммэт буолуу, ол түмүгэр мунуу-тэнии, булкуллуу, куһаҕан сабыдыалга оҕустарыы ыччат тарбыы ортолоругар тахса турарын биллэнсихиитин наада.

Биллиҥи кэмҥэ дьиэ көрүэн общество ақылаата, сүрүн тутула диирбит сыһыаҥа суох буолуо. Оҕону иитэн үөрэтэн инники олоххо бэлэмнээһин—бу дьиэ көрүэн судургута суох түбүгүн, олох сайдыыларыгар табе тайаныы, ыччат ойуун-санаатын уһуктараан билии көрө эйгэтигэр иитии-үөрэтии бүтүүлүү олохтуутугар барыбытын элбэх толкуйга, санаавҕа эрэнэрэр, кыһаллыр. Оҕо кини бьйһыылыыр иитиллиитэ дьиэҕэ-уокка, олоххо-дьаһаҕа сигилиллэр. Дьиэ көрүэтэн тиэрэ хайыһар сатаммат. Кини обществоҕа тахсыа да тэҥэммэт историческай статуһун булунарыгар комплюһорго кыһаллыахтааҕыт.

Кылгастык улуу педагогтар иитэр ньымаларын, идэ ларын ахтан аҕыйаҕыт. А.Е. Макаренко оҕону үлэҕэ иитии, коллектив уонна общественность интэриэстэрин үрдүкүгүк тутуу, бэйэ-бэйэҕэ убаастабыл курдук хаачыстыбалары иитиигэ күүскэ туруммута. Духуобунас, гражданство курдук ойдобүлэгэр кини педагогическай системэтин сүрүн идэлэрыгын буолбуттара. Сахалар кэҥэ тутар чулуу педагогтут К.С. Чиряев бар дьоҥутар маннык эппиттээх: «Ханнык баҕарар норуот бэйэтин олоҕор-дьаһаҕар, дьарыгар, төрүт культуурагыгар, тулалыыр айылҕаҕа дуҕоролооҕо дьоҥу иитэргэ кыһанар». Философскай наука доктора, профессор К.Д. Ушин « Кыһаттаах дабаан» кинигэтигэр маннык этэр: «Олох оскуолата—эрэй оскуолата, мискиллии имиллии үөрэҕэ… Олох араас ньымаҕа, сатабыллаа үөрэтэр. Анараас биллиэн ыраатаккын. Айар, салайар, тэрийэр үлэ ньымалары, сатабыллары баһылаабытынан улахан тутулуктаах». Семен Данилов «Үөрүү» диэн хоһоонугар «Мин үөрэ турабын мөҥүүрэ тумулга, таптабын, ырыабын тамныыбын тыалларга» диэн суруйбута, оскуолаҕа сыһыаран кэрдэххэ, педагогическай үлэ таптал уонна үөрүү инники олоххо дьиэ көрүэн суоллага үрдүүрүгэр суолу арыйар.

Оҕону иитии, бастаан туран, тэрээбут дьиэтиттэн, ийэ, аҕа таптабын дуоһуйа билиититтэн эрэ саҕаланыаҕына, кини бу олоххо сөп түбэһэргэ онтон төрүттэниэҕиттэн салгыы сайдара тэтимнэниэктээх. Тороппут оҕотун кыра саһыытан общественнай интэриэһин, доҕордоһуу ойуун-санаатын, тэрээппүттэри убаастааһыны, сыаналааһыны, ойүгэр-санаатыгар, айылҕаҕа, үлэҕэ кырдьыктан үөрэтии, кырдьыкка-чиэһинэйгэ тардыы, дьоҥҥо-сэргэҕэ амарах сыһыаны, иитэҥ юмэн соотоохтук туһааны иитии, иэдэни көмпө талыы – бу барыта дьиэ көрүэҥҥэ силис тарлан тахсар интиилэр. Хас биирдии дьиэ көрүэн үтүө сиэрэлээх-майгылаах, чөл куттаах, үрдүк культуурааһах буолуохтаах. Оҕо барыта сыһыанган салҕаныы, сыһыанынан быһаарыллар. Үксүгэр бэйэ-бэйэҕэ сыһыан уустугуруутуттан инрээн тахсар эбит. Киһи киһини хайдах баарынан ылыныахтаах, итэҕэһин тулуйуохтаах, күүстээх хаачыстыбатын сүрдүк сыаналыахтаах. Киһи киһиэхэ, бэйэтигэр, тулалыыр эйгэтигэр сыһыанын сөпкө олохтуур буоллаҥына, улахан үөрүүнү да билиэн, кылайыыны да ситиһиэн сөп.

Түмүкпэ дьиэ көрүэн көнөөри ыччаты иитиигэ, инники олоххо бэлэмнээһин, кини буолан сайдар, үүнэр кыаҕар тэрээппүт түс холобура, сатабыла, үгэстэрэ, үөрэтэр-толкуйлатар, такайар ньымалара биирдэ үлэтээһиннэҕэ хаһаанныахтаахтар да наада. Улуус оскуолаларыгар, нэһилиэктэргэ, түгэҕэр ыччаты иитиигэ дьиэ көрүэн иитэр ньымаларын үөрэтии, билиһиннэрии, кинилэр уопуттарын тарҕатыы сыпымэ сайдарыгар үлэ барыыгар уонна хардарыта сыһыаннаһыыларыгар олохтуохтаахтыт.

С.В. БАШАРИНА,
үөрэх тэриттэтин ШПМС киин социальнай педагога.

Болҕойуг!

«Ытыктабыллаах улуус олохтоохторо! Улуус дьаһалтатын баһылыгын А.Т.Неговицын бу дьыл муус устар 15 күнүнээҕи 675 №-дээх дьаһалынан улуус территорияларыгар саасҥы өрөбөҕүн ыыппыллара бобулунна. Көҥүлэ суох өрөбөҕүгүн ыыппыттар Российскай Федерация Правительствотын 2007 сыл бэс ыйын 30 күнүгэр таһаарбыт 417 №-дээх Уурааҥынан биэрэктиллибит «Ойууруга устан сэрэхтээх буолуу быраабылаларыгар» олоҥуран, административнай эппиэккэ тардыллыахтара. РФ административнай кодексыгар 8.32 ыстатыйа 2 чаһынар корудуларынан ыстараантар гражданнарга 2000 солк. - 3000 солк.; дуоһунастаах дьоҥҥо 7000 солк. - 50000 солк., уоннаа тэриттэтэргэ 50000 солк. - 100000 солк. диэри олохтоммута.

Өрөбөҕүн биричиинэлэнэн турбут ойуур баһаарыгар буруйдаахха Российскай Федерация хамуобунай кодекс 261 ыстатыйатынан 150000 солк. - 250000 солк. диэри ыстараан эбэтэр 4 сылга диэри хаайыы көрүллэр.

Ойуур баһаара турар түбэлтэлэригэр туга лесничествоҕа, олохтоох дьаһалтаҕа, олохтоох баһаарыгай сулууспаҕа уонна полицияҕа биэрэргэ тиэтэйиҥ!

Ойууру харыстааҥ! Ойуур баар буоллаҕына сиргэ уу тоҕоон иитэр, салынна туһаҕа суох көтөн хаалбыт: Онтон сиргэ сиик иитиэҕиҥ оттоюор хомуйаллар, мэччирэҥтэр, баһыыналар олгом бэйэтинээх буоластарын умнуманг!»

Чурапчытаабыт лесничествоҕо.

Кэрэ эйгэтигэр

ААН ДОЙДУ ТАҺЫМНААХ ФЕСТИВАЛЬГА КЫТЫННЫБЫТ

«Чурапчытаабыт А.П.Гоголев аатынан искусство оҕо оскуолатын» художественнай кылаабын учууталлара Захарова Катерина Константиновна уонна Семенникова Наталья Павловна үөрэнээччилэрбитин, ыккы тороппүппүтүн кытары саасҥы каникул күнэригэр Санкт-Петербург куоракка баран ааҥ дойдутаабыт фестиваль-куонкурускэ сылдьыннарбахтык кыттан үөрүн-көтүн көллибит.

Санкт-Петербург - Россияҥа эрэ буолбакка, бүтүн ааҥ дойдуга биир саамай кырдьаҕастаах историческай куораттыыбын биллэр. Бу куорат, биирбит курдук, 1703 сылларахха Петр I Россия империятын киин куоратын курдук торуттээбит. Хаста даҕаны куорат аата уларыйа сылдьыбыт. Ол курдук 1914 сылларахха дьылы Санкт-Петербург, онтон 1924 сылларахха дьылы Петроград, салгыы 1992 сылларахха дьылы Ленинград, онтон дэ урукку аатыгар төннөн биллиэҕин Санкт-Петербург диэн буолар. Нэһилиэннээҕэ 5 000 000 киһи.

Бу куораҕа мин үөрэппит оҕолорум, художественнай кылаас ыытыахтарыгар Платонова Анна уонна Попова Санта үөрэтиллэр. Санта Санкт-Петербургтаабыт государственнай электротехническай университет радиотехника факультетын 6-с куурсун устудьуона, Анна - Санкт-Петербургтаабыт профессор М.А.Бонч-Бруевич аатынан Телекоммуникация государственнай университетын, магистратураҕа 1-ы куурсун устудьуона. Устудьуоннарбыт кыһаллыбыт эрдэттэн биилэммин, программа толкуйдаммыт, саасҥы каникул күнэригэр художественнай кылаас үөрэтиллэр сыалларын ситиһэргэ туспуттэрэ. Түһэр сирбит эмиэ дьикти-тик "Хостел" диэн аатынар эбит. Хостелбыт хайҕайыыта саха уола Алеша эмиэ транспортабыт сахаастаан көлөһөн турара махталлаах этэ. Хостелбыт «Республика» диэн аатта-ах, Саха сиригэр үөрэммит, үөрэнэр оҕолор гостиницалара буолар эбит. Куорат киинигэр, Невскай проспект диэн сүрүн уулуссаҕа-тыгас сиргэ турара олус табыгастаах. Сарсыҥҥы күнүгэр бу улуу куорат дьикти, көрө сиргэринэн экскурсиялаан оҕолор элбэҕи биллиэгэр-көрдүгэр, харахтара көҥдөтө. Петр I эрдэтэн бырааппанан тутарбыт куората хайдахтаах курдук харыстаан, хас эмит үйэни аҕан бу бэчээттэ дьылы архитектуратын уонна үгэһин ньыҕа көлбитэ хайа баҕарар киһини сөхтөрүөн сөхтөрөр.

Тыпаайыҥнаах куонкурускэ түмүктүүр күммүт көлбитэ түргэнэ суох этэ. Наҕараадалааһын «Дом Офицеров» диэн киэҥ дьоҕурыас концертнай саалаҕа буолбута. Улахан, быһа холоон эппэхэ 500 киһилии бэнэрэй саала. Дьон тобуо-толору көлбитэр этэ: кыттааччылар, салайааччылар, тороппүттэр. Финалга киирбит пуомэрдэриниэн көнсөр буолуо. Дириэктэр Шипицина Ирина Васильевна кыттааччыларын эҕэрдэлээн, эрэ ыыппыппыбыт бу куонкурустан кыттааччылар "Евровидениеҕа" тиийэ кыттыбыттарын киэн туттан көтөҕөбүтэ. Наҕараадалааһын үөкүүһүттэрэтэн, ырыаһыттартан саҕаламмыта. Онтон художественнай-куктарэ эҕэрдэлэһиҥ буолбута. Кыра болоххо: Жерегина Даяна, Флегонтова Лия, Артемьева Алена, Старостина Нарыйа - II-с степеннээх дипломаннар, Пулова Айыына - I-ы степеннээх дипломант, орто болоххо Монастырева Милена - I-ы степеннээх дипломант (сал. Захарова К.К.), Шипицина Кира – I-ы степеннээх, Егорова Эмилия - II-с степеннээх дипломаннарынан (сал. Селиницева Н.П.), улахан болоххо Каженкина Тоня – III-с степеннээх лауреат буолан дипломунан уонна кубогынан наҕараадаланна (сал. К.К.Захарова). Хас биирдии кылайыллаах оҕону ыыппыттарыгар үөрэтэр оскуолатын, хантан сылдьарын этэллэрэ биһиэхэ салайааччыларга да, тороппүттэрэ да олус долгутуулаах буолбута, сыралыы, үтүөнү эрэ саҥар, иитэр. Кини дойдутунан киэн туттарбыт манна чуо сүрэҕэр ортотунан аанар эбит.

Санкт-Петербурга бу баран кэлии оҕолорбутугар туһалаах буолбута чахчы. Оҕолорбут бэйэтэриэр сыһыаннаһыы, көрө эйгэтигэр үөрэнэ сылдьыбыттарын уонна билиилэрин хаһаан, атын оҕолор үлэлэрин, хайдах үгэллэриэрин көрөн, үөрэнэн кэлбитэрэ үтүө түмүктээх эрэ буолуо турдаҕа.

Кэлэр сылларга маннык дьаһалларга ситиһиилээхтик, оскуола, улуус, ороспуубулүкэ да аатын түһэн биэрбэт курдук кыттарга үп-харчы, туһааннаах сиргэ барыы-кэлии, салайааччы кыһаллыатын сыаналаан командировочнай, онтон да атын боппуруостарга ойобул баара буоллэр олус туһалаах буолуо этэ.

Атын регион оҕолорутуун алтыһыы, арахас көнөт сиргэринэн сылдьан музейдары, быыстапкаларын көрүү, оҥ билиилээх үөрэҕэр болҕомтото үрдүүрүгэр эрэ буоллаҕына, иэдэнэ таба талаһыылар, олоҥор дьайыыла суппон суоллаахтар. Онуу таба ойдөөччүлэр куонкурустарга, быыстапкаларга төһө кыалларынан үгүстүк кыттыһарэр уопуттарын ойуулуур-дьүһүнүүр искусственнай утумнаахтык дьарыктаныр оҕолорго туһаҕа көмөлөөн дии саныыбыт.

К.К. ЗАХАРОВА,
А.П. Гоголев аатынан Чурапчытаабыт искусство оскуолатын учууталь.

Улуу Кыайыы 70 сылыгар

САБЫЙА АЛААС УОЛАТТАРА

Ийэм таптыллааx быраата, уоттаах сэриигэ толоонуттар сураҕа суох сүппүт, төрөөбүт силлээт, Кузьмин Александр Иннокентьевич сырдык көрүөнүгэр аналар.

"Хоппоҕо хоһуун үлэһиттэрэ, айар талааннара" кинигэттэн 54 сирэй, 1932 сыл олуннуу-кулун тутар ыйларга, табаарыстыбалар холбоһоннюр "Тахсыбыт сардаана" диэн колхуосе буолбуттара, 105 хаһаайыстыбалаҕа. Бэйүөлэктэрэ Аччыгый Нымтыу буолбута, 1941-1942 сылларга Александр Иннокентьевич Кузьмин колхуоска бэрэссэдээтэллии олорон, 19 саастаагар уоттаах сэриигэ ыытыллан, Ийэ дойдутун көмүскүү барар буолбута. Мин ийэм биирэ төрөөбүт бырааттын Афанасий Аммосов туһунан ахтыыларбар, олор саастара аастыт сирдэрэ – Куһумуулар Сабыйалара (кыстыктара), Аччыгый Нымтыу (сайынныктара) эбит. Аччыгый алааска, Маппаһай таһыллар кырыылааx, уоһэ отто суппутар, улаxан тутаxтаax ыаҥыйа курдук бир буоттаax гиирэ баарын олох сыллыан көрөрбүт. Ол оҥу Нинилиэр Пиэтэрэптиин, Олоксоондуур Куһумуулар аппаар иэнтуо-маппа туранньар, бырахсаxанка оонньуулларга этэ диэн көмөлөһии истэрбит. Александр Иннокентьевич икки буоттаахтары (64 киһи) икки ыллыгар харда-ыгаары аннара, үрдүгэ 185 см, атах оонньуура, ыйааһына сүүгэн тахса киһи буолуо. "Бочуот" уордьан кавалера, Дьокуускайгааҥы киниэ издательствотын директорэ Н.И. Пестерев: "Сахаҕа улахан, бодоҕ киһи этэ, хаһыт, киниэ көрүнниэҕэ," – диэн суруйбут. Куһумуулар сабыйаларын, олох чараас тыаҥа, суолу туоран түстэххэ Марковтар сабыллара көтөрэ. Манна Иван Федорович Марков диэн "Тахсыбыт сардаана" колхуоска, ким-хайа иннинэ киирбит, аппыттарга холобур буолбут, нэһилиэк бирэ бастын киһитинэн биллэрэ. Сэриигэ саҕаламмыппыгар, ыал уларан олоро Марков Иван Иванович, "Воздушнай десант" байыаһынан Сталинградка сэриилэһэ сылдьан, 1943 сыллаахха сураҕа суох сүппүтэ.

Орто уол, Марков Александр Иванович – рота хамандыыра, Ленинград уобалаһыттар сэриилэрэ сылдьан, 1944 сыллаахха олбүтэ, хаппа комуллубутэ биллибэт, старшай лейтенант званиелааҕа. Ректитеп-бырааc Марков Егор Александрович төрөппүтэ аҕата. Кыра бырааттара Марков Илья Иванович, Алтайскай кыраайга түөрт ый уорэнэн артиллерист идэтин ылбыта, түөрт тогул баһыырбыта, ылбыт наҕараадалара: "Кыһыл Сулус", "Аҕа дойду сэриитин" икки бастакы степеннээх, иккис степеннээх уорудаан нарукаах, "Хорсунун ийэҕэ", "Бойобуой отогун ийэҕэ", "Кенигсберг куората ылыы ийэҕэ", "Берлини ылыы ийэҕэ" мэтээллэрдээх. Бу наҕараадалар эйбэни этэллэр, корөбөлиллэр. 1947 сыллаахха армияттан эргиллибиттэр, "Тахсыбыт сардаана" колхуос бэрэссэдээтэлэ С.И. Поссыльскай үлүгэй көрсүһүүнү тэрийбит, киниэхэ бир миниэтиэр аны болоҕоссубут. 1978 сыллаахха аҕам Пестерев Александр Кузьмич, таайым Кузьмин Иван Дмитриевич, Сабыйаҕа оттуу сылдьаллара, кэбиһиниэ үлэлээри, төрөппэбиттэн көҥүллэтэн биэс хонукка үлэлии тахсыбыттааҕым. Ол онню, Илья Иванович алааһынар, ахтыыҕынын таһаара колбит этэ. 1944 сыллаахха, сапа противотанковай орудие ыла кэлэ сылдьан, таайбын, Арҕаа Украина тимир суолун станциятыар көрбүт эбит. Вагоннартан аттары таһаартыы сылдьарын биһан, үс чаас көҥүллэтэн биирэ чэйдээн дойдуларын туһунан көпсэппиттэхтэр эбит, старшина званиеттэн соторуттаарыта ыйбытын таайтаран эппит.

1945 с. балаҕан ыйын бүтүүтэ, хуторга хоно сытар этэрээти (60 киһи) эмискэччи саба түһэн, Баллера этэрээтэ тоҥуруйбэ ыган бараҥ, хас эмэ тоҥул байыйар күүһүнэн улуу сыннъан кэбиспитэ. Чекистэр бары тэнэ суох ыарҕыһыыга олбуттэрин, Оккось Гонгарь диэн сельсовет бэрэссэдээтэлэ көпсөбитин истибит. Сарсыарда олбут чекистэри, кулуун дьонэҕэ уоттаан кэбиспиттэрэ. Таайым пилотканын ис өттүгэр инициала суруллаа сылдьара. Чугуун көһүйэ буолан ол оннюо мас чоҕу хаалаан, пилотканын, сүүрбүт-көппүт, олох саaһа аастыт, таппаллаах Мадьыэхситтин ыпык буоругар кистээбиппит. Бары даҕаны харахпытыттан уу-хаар бэһан, дириҥ санааҕа ылларан олорбуппут. Бу орто дойдуга уол оҕо буолан көлөн, ыпык иэстэрин толоон, аны бу дойдуга хаһан да көлбөт, Сабыйа алаас уолаттара, үйэлэргэ ахтыллыа туруохтара.

Гаврил ПЕСТЕРЕВ, үлэ бэтэрээнэ.

ӨЛҮҮ ЛААҔЫРА "САЛАСПИЛС"

Кэтэ Рига, бырастыы, Саха эмиэ сэҥ тутан
Пиэтэри ырааститы кэтэн сиэстэлэ дойдутун!
Дьуон Дьаҥылы.

Биһиэхэ Сэбиэскэй былаһын олохтуур иһин ыарын чулуу уолаттара: И.Я. Строд, К.К. Байкалов, Ян Крулин уола. охсуспуттара. Аҕа дойду Улуу сэриитигэр саха уолаттара Латвияны босхолоспуттара.

Рига Юрмала куораттар сыыннъана сылдьан, хара дьайбах фашистар Латвия сиригэр, Ригаттан икки кос тоҕоо сиригэ, "Саласпилс" диэн туппут, 23 олүү лааҕырдарыттан саамай улаханнарыгар сылдьыыбыттааxпыт. Саха сиригэттэн, сурукпах гуманитарнай-практическай институтуттан – В.С. Павлов (Якут) совгоох биир эбит. Хатыллаах боробулуоханан икки гиирэ тэҥүрүтүллубут бараксарга биһиллиппитигэр, 350-800 хаайыллааҕы симсэллэр. Элбэх киһи сарсыарда диэри кыыллыы сөрөөнөмүтэнэн, салгыннара тиийбэккэ олбуттэр. Киниэхэр сырдык тыынnaax, кибинэлээх охсуһууларын үйэтиттэр "Саласпилс" мемориальнай комплексы көрө киирэр аантан: "Бу аан диэҥэ сир ыарчыктыыр" – диэн лаппыыннары суруллан турар. Манна аан дойду эйэни таптаабычыларга көлөн сүгүрүйэн бараллар.Биһиги эмиэ тыынnaax сибэккилэри уурбуппут. Кинэрэтин, биир тэплик охоор метро тыаһын истэ түһэҕэбит. Ити олбуттэр тыынnaax сүрэхтэрин тэбиппэт! Киниэхэр этэр курдуктар: "Умнуман биһигиннии! Умнуман сэриилэһиэхпитигэр!", оттон биһиги: "Хаһан да сэриилэһиэ суохпутун, күнэскэ хаалыаҕыҥ ыраас буоллун!" – диэн мемориал киниэтигэр сурук хаалларбыппыт.

Ыстапыйабын, Сэмэн Туматтан хоһоонунан түмүктүөхтүн баҕарабын:

– Эйэр сэрэ дьоҥҥо биэбит чэпчэки күлэ хоҥуоҕун,
"Олуу лаҕырдыгар" кубулуппут хара дьайбахтаах бааһынаҕа,
Эн ыпык буоргар туспут суолбутунэскэ хаһыаҕыта,
Үйэ-саас тухары,
Сиҥэх-аҥах баҕырын тухары
Өйүлүбэт өйүнэн буоларгын,
Өйүнэн буоллаҕына төрүөҥ!
"Саласпилс"!
Сир Йэбэ үйэтэргэ сабыллыбат остот баайа
"Олуу лаҕырга" Саласпилс, Саласпилс!

Евдокия КАЖЕНКИНА, сэриилэһиэ оҕото.

УЛУУ КЫАЙЫЫ 70 СЫЛЫГАР АНАММЫТ ДЬАҺАЛЛАР

Алаҕар нэһилиэгэр Улуу Кыайыы 70 сылыгар аналлаах дьаһаллар ыытыллыбыт.

Уоттаах сэриигэ Алаҕар нэһилиэгиттэн 96 киһи ыытыллыбыта. Онтон 40 киһи тыынnaax эргиллэн, төрөөбүт дойдубут чэчириирин туһугар күүстэрин-кыахтарын ууран туран үлэлээбиттэрэ, оҕо-уруу тэниниттэрэ. Киниэхэр олорон аастыт олохторун өйдөөн-саналаан туран, 16 сэриигэ бэтэрээннэрин олорбут дьиэлэригэр мемориальнай дуоскалар үөрүүлээх быһыыга-майгыга арыллыннылар. Бу тэрээһин Чыаппара үс оттобүнэн тэпсэ ыытыллыбыта. Нэһилиэк бэтэрээннэрэ, оскуола оҕолоро, сэриигэ кыттыыласпыттарын тереппут оҕолоро аспыы онордулар, бойобуой сырыыларын, ыпык дьоммут олорон аастыт олохторун биһиэннэрдиттэр. Киэһэ бэтэрээннэр мустан атах тэпсэн олорон оҥостоохтоох ыар комторгу ахтан-саналаан, ирэ-хоро көпсэтэн, саныыларын атастаһан дьиэлэригэр тарҕастылар.

Он курдук, биир дойдулаахпыт, Аҕа дойду Улуу сэриитигэр Кыайыы ороһуйун Берлин куоракка биллэн дойдутугар кэлэн, дьолоҕор олоҥу уһансыбыт, үтүө ыччаты тэнитиппит, Василий Сергеевич Лыткин 1942-1945 сылларгааҕы илиитигэн суруйбут дневниктэн тороппут уола Валерий Васильевич Лыткин «Сержант Василий Лыткин дневниге» диэн кинигэ онгорон таһааран бар дьонун иннигэр сүргэхтээтэ. Василий Лыткин сэриигэ үс тогул баайыллыбыта. Пулеметнай отделение командира III-с Украинскай уонна 1-с Белорусскай фронтарга Украинаны, Белоруссияны, Польшаны, Чехословакияны босхолоспута. Саха сиҥлаата Василий Лыткин сэриитигэр алаҕарҕайын ортотугар, буомбалааһын, ыпыалаһыны быыһыыр быһыы буолан дневник суруйарын бары даҕаны сохтубут. Манна сэриигэ кантатын уруһуйдара, ырыалар, хоһоонньор, бэл дьиэтэр, бэйэтэ айбыт хоһоонньоро баалларбыт. Бу кинигэ убаастыйдаах сылга, бир дойдулаахтарыгар умнуллубат өйдөбүл буолар күндү болох буолла.

Нэһилиэк дьаһалтатыгар уонна бэтэрээннэр Сэбиэттэрэ Дьокуускай куоракка олорор бир дойдулаахпытыгар, сэриигэ бэтэрээннэр Г.Е.Тураппаевка, Мэҥэ-Хаҥалас улууһун Бадьыктаандар олорор Алаҕарган төрүттээх сэриигэ бэтэрээннэр И.А.Мохначевскайга сылдьан билсэн-көрсөн, көпсэтэн-ипсэтэн кэллиҥнэр.

Улуу Кыайыы 70 сылын көрө Россия Герой куораттарыгар – Сталинградка уонна Москваҕа сырыыларын туһунан бир дойдулаахпыт фотосуруналыыс Н.С. Онсешников уонна Чэркээх музейын директорэ Н.Е.Попов нэһилиэк бэтэрээннэрин, оскуола оҕолорун кытта көрсөн көпсэтиллэр. Г.Д.Протодьяконов бойобуой сырыыларын, хаһыыларын сырдаттыллар. Аатырбыт артиллерист Мамаев Курганна олорпут маҥан буорутан аҕалан төрөөбүт дойдутугар тиксэрэн соһуччу болох онордулар. Оҥу таҥыннан үтүө хаартыскаҕа болох уунуллар.

Бу курдук үтүө ойдөбүлээх Улуу Кыайыыны уһансыбыт дьоммутугар анаммыт күннэр маҥан эрэ бүппэттэр. Маппан саас үтүө төрөөннэргэр быһаччы ахтык ыытыллыахтара. Ким да умнуллубат, туох да умнуллубат!

Екатерина ПОПОВА, Чыаппара.

Эһиги болҕомтоҕутугар

МИКРОБИЭРЭПИС ЫЫТЫЛЛЫАҔА

Бүтүн Россия үрдүнэн бүтэһик нэһилиэнньэ биэрэпиһэ 2010 сыллаахха ыытыллыбыта. Кэлэр биэрэпис 2020 сыллаахха ыытыллара былааннанар. Онно бэлэмнэнии чэрчитинэн, бу 2015 сыл алтынньы ыйга микробиэрэпис диэн ыытыллара турар.

Микробиэрэпис диэн ааттаар этиилэрин курдук нэһилиэнньэни талан суруйуу – Россия статистикаҕа салаатын ыытыллар выборочное обследование диэн тэрээһинэ буолар. Барыллаан аахтахха, уопсай нэһилиэнньэ 2 %-ын хабыахтаах. Саха сирин үрдүнэн 28 улууска уонна 2 куорат уокуругар барыллаан, 9000 дьиэ хаһаайыстыбата биэрэпиһинэн хабыллыахтаах. 2014 сылга бу ыытыллыахтаах микробиэрэпис нэһилиэнньэ 17 % хабыахтааҕа былааннаммыта. Дойду үрдүнэн үбүлээһини сарбыллыытын кэмигэр сол түбэһиннэрэн, Росстат бу сыыппараттан 2 эрэ %-нын хаалларарга күһэллиннэ. Былааннаммытынан биһиги улууска 10 нэһилиэнньэлээх пуунна ыытыллыахтаах этэ, билигин 2 нэһилиэнньэлээх пуунна – Чурапчыга уонна Болтоноҕо ыытыллыахтааҕа чуолкайданна.

Микробиэрэпис сүрүн сыалынан Бүтүн Россиятааҕы биэрэпистэр икки ардыларыгар ыытыллар нэһилиэнньэ билиитин демографическай, социальнай уонна экономическай туругун туһунан чинчийии буолар. Суруйуу түмүгүнэн хомуллубут дааннайдар дойду, регионнар правительстволарыгар, олохтоох бэйэни салайыныы уорганнарыгар, туспаах ведомстволар салааларыгар 2025 сылга диэри ыытыллыахтаах Дойду демографическай политикатыгар аналлаах тэрээһиннэри сыаналааһыннга туһаныллыахтара.

Толору, дьиҥ чахчылаах түмүктэри ылар соруктаах микробиэрэпис кэмигэр хас биирдиин талан ылыыга хаһаайыстыбаларын суруйуу булгуччу ирдэнэр.

Ол иһигэр :

1. Информационнай үлэни миэстэтигэр ыытыыга, биэрэпис суолтатын хас биирдии киһиэхэ тиэрдиигэ үлэлэһиэхтээхтэр;

2. Микробиэрэпис буолар сирдэригэр стационарнай переписной учаастактары тэрийиэхтээхпит (биэрэпискэ кыттыахтаах киһи бэйэтигэр сөп түбэһэрин (удобнайын) талан, дьиэтигэр олорон эбэтэр переписной учаастакка тиийэн суруйтарар усулуобуйатын тэрийии);

3. Ис дьыала отделларын кытта биирдэ үлэлэһиини тэрийэн, суруйуу кэмигэр куттал суох буолуутун хааччыйар туһугар үлэни ыытыахтаахпыт.

Микробиэрэпискэ бэлэмнэнии үлэни үрдүк таһымнаахтык ыытарга анаан, Саха Республикатын Ил Дарханын уонна Правительствотын олохтоох бэйэни салайыныы дьыалатыгар Департаменын аатыттан улуустар баһылыктарыгар миэстэтигэр үлэлии олорор государственнай статистика отделларыгар көмө оҥорорго көрдөһүү сурук ыытыллыбыта.

Ол курдук, улуустарга, олохтоох бэйэни салайыныы дьаһалтатын иһинэн рабочай бөлөх тэриллиэхтээх. Бу рабочай бөлөх нэһилиэнньэ ортотугар сүйлогор-быһаарар үлэ тэтимнээхтик, кэмнэ барарын ылсан үлэлэһиэхтээх; биэрэпис ыытыллар кэмигэр миэстэтигэр стационарнай суруйуу учаастактарын тэрийиигэ көмөлөһүөхтээх; биэрэпис кэмигэр куттал суох буолуутун хааччыйар туһугар үлэни тэрийиигэ көмөлөһүөхтээх ; биэрэпис кэмигэр тахсар проблемалары уонна ыксаллаах боппуруостары быһаарыыга үлэлэһиэхтээх.

Биһиги улууспутугар рабочай бөлөҕү тэрийии улууспут баһылыга Андрей Тимофеевич соҕуһунин биэрэн, дьаһала иһин баттаан турар. Председателинэн баһылык 1-кы солбуйааччыта А.А. Поговицын анаммыта, председатель солбуйааччытынан улуус дьаһалтатын персоналы кытта үлэҕэ сулууспатын салайааччыта М.С.Игнатьев, чилиэннэринэн улуустааҕы статистика отделын кылаабынай специалиһа эт С.Д. Макарова, Чурапчы улууһунааҕы Ис дьыала отделын начальнига К.А.Андреев, улуустааҕы «Саҥа олох» хаһыат редактора А.А. Захаров, Чурапчы оройуонунааҕы федеральнай миграционнай сулууспа кылаабынай эксперт специалиһа Л.С. Алакова, Чурапчы нэһилиэгин баһылыга С.А.Сарыдаев, Болтоно нэһилиэгин баһылыга Н.Н. Попов анаммыттар.

Бары ыытыллар үлэлэрэ улуус аатыттан тэриллибит рабочай бөлөх биһиэхэ статистика отделын үлэһиттэригэр бириэмэтигэр сөптөөх көмөнү, ойобулу оҥорон, микробиэрэпис тэрээһиннээхтик ыытылларыгар баҕарабыт.

С.Д. МАКАРОВА,
улуустааҕы статистика отделын кылаабынай специалиһын эбээһинэһин толорооччу.

Спорт

ӨЙ ООННЬУУЛАРЫН КҮРЭҔЭ

Биһиги улууска өй ооннньуулара үрдүк таһымҥа тураллар. Бэтэрээннэрбит чугастааҕы улуустарга уонна Дьокуускай куоракка буолар күрэхтэргэ өрүү ситиһиилээхтик кытталлар. Этэрдэрбит дуобакка Россия Хотун эбэнэ уонна аан дойдуну аймыыллар. Ол да буоллар бу сырыыга оторугэн буолбатах кииреэн буолан оонньооччулары сэргэхситтэ.

Соҕуруу нэһилиэктэр собулуур оонньууларыгар - садуобаҕа 9 хамаанда мустан улуус кэһо сылдьар кубогын иһин хабыр хапсыһыылар буолуулар. Бастакы көрүүгэ - саахымакка бу федерация салайааччыта Георгий Александров ыарырҕаппакка бастаата. Дуобакка Петр Калачев, баарыска Семен Поисеев Хайахсытан мөккүөрэ суох хоттулар. Садуоба уопсай түмүгэр Мугудайтан бэһис дуоскаҕа оонньообут спорт бэтэрээнэ Федор Смирников ыраахтыан бырахта. Иккис Семен Поисеев, үһүс Петр Калачев таҕыстылар. Оттон хамаандаҕа кииренэ кэһо сылдьар кубок быллыаһылыга улахан эрэйсиилээхтик барда.Түмүккэ маастар Иван Новгородов хапыпааннаах Чурапчы иккис хамаандата икки хотторуулаах бастакы миэстэни ылан кубогы уонна 4000 солкуобайы тутта. Иккис миэстэҕэ Георгий Александров хапыпааннаах Чурапчы үһүс хамаандата үс хотторуулаах таҕсан 3000 солк. үлэһиннэ.Үһүс миэстэни Мугудай хамаандата 2000 солкуобайы ылбыта соһучу буолла. Бу хамаандаҕа бырааттыы Суолэр уонна Ньукулай Смирниковтар ордук эбэх оһукуону аҕаллылар.

Оонньуу бу курдук тэнэ эрэйсиилээхтик барбыта Чурапчы оонньооччуларын күүстэринэн бэрээдэктэн, үс хамаандаҕа тэнэ үлэрриттэн таҕыста. Күрэхтэһии кэмигэр биир түгэннэ мөккүөр таҕыһбыта эбэнэн быһаарыллыбына эрэри, бары спортсменнар быраабылыныык курдук ыытыллар күрэхтэрбитигэр кулук түһэрбэт тына үгүө саналы тутуһан көрбит наада. Түмүккэ бу күрэхтэһиини тэрийсибит , спонсордаабыт саахымат федерациятын салайааччытыгар Г.С. Александровка кыттааччылар улахан махталын тарҕастыбыт.

Күрэх кыттыылааҕа П. КАЛАЧЕВ.

Бэйэни салайыныы

54 УҺААЙБА СИРЭ БЭРИЛИННЭ

Чурапчы нэһилиэгин МТ сирин уопсай иэнэ 9 434 га буолар. Ол иһигэр: тыата - 5 128 га, ууга - 350 га, нэһилиэнньэ сирэ 1 079 га, промышленноска сыһыаннаах сир 94 га уонна тыа хаһаайыстыбатыгар аналлаах (ходуһа, мэччирэн, бааһына) 1 358 га. Нэһилиэк 96 уулуссалаах, уопсай уһуна 96,33 км.

Сир сүрүн баайбыт, ону сөпкө туһанарга, салайарга Российскай Федерация сокуоннарыгар олоҕуран, эбэх оҥолоох дьиэ көрүнэ босхо уһаайба бэриллиитигэр үлэ барар. Билиҥҥи туругунан, 174 эбэх оҕолоох ыал дьиэ туттуутугар анаан сир ылла. "Хальма" федеральнай трасса кытыытынан эргэ "Агроснаб" территориятыгар 54 уһаайба сирэ бэрилиннэ. Кыһас кэм иһигэр уот линиятын проектата көрүллэн уотун силимэ тардыллыына.

171 №-дээх Федеральнай Сокуонна уларыйыы киирэн, 2015 с. кулун тутар 1 күнүгтэн бэлэмуочуйааны олохтоох бэйэ дьаһалтатыгар бэриллэн, государственнай хаанчаммахах сирдэри олохтоох дьаһала дьаһалтыгар бэрилиннэ.

Л.С. МАКАРОВ,
"Чурапчы нэһилиэгэ" МТ дьаһалтатын УМИ,ДФ начальнига.

Доруобуйа харыстабыла

КЛЕЩ

Кэнниттэн кэмнэ клещ ыстаабыт дьонун ахсаана элбээн иһэр. Быылырыаангы 2014 сыл түмүгүнэн республикаҕа 199 клещ ыстааһына тахсыбыта, ол эбэтэр 2013 сылтан 1,6 төгүл үрдүк.

Клещ саас хаар уулунна да уһуктар, киһи аймахха ордук ыам-бэс ыйдарыгар уонна күһүн атырдьах-балаҕан ыйдарыгар кутталлаах буолар. Бу ыйларга дьон үгүстүк сир астыы, күүлэйдии тыаҕа тахсар. Клещ дьааты дьоҥҥо бэрыттыгар тэнэ саһыттан, дьахтарыттан эр киһититтэн тутулута суох дьайар. Клещ сиилинэн эбэх сыстыгаһынаах ыарыылары тарҕатан сөп, оттон саамай куттала5ынан клещевой энцефалит буолар.

Бу ыарыы ордук киһи ньиэрбинэй систиэмэтин үлэтин кэһиллиитигэр тиэрэр, сүрэх-тымыр, сүһүөх ыарыыларыгар эмиэ тиэрдиэн сөп. Киһи параличтаан босхон буолуон сөп, ардыгар өлүүгэ да тиэрдэр. Куттала диэн киһи клещ ыстаабытын олох да билимиэн да тиэрдэр. Куттала диэн киһи клещ ыстаабытын олох да билимиэн 2-3 сөп, ол барыта хас биирдии киһи тус организмытган тутулуктаах. 2-3 күнүгтэн ыстаабыт сирэ сүүлэ иһэн тахсар, былчыңа, төбөтө ыалдьар, киһи титиирир, сүрэҕэ көбөр, хотуолуон сөп, сылаарҕыыр, уопсай туруга мөлтүүр, ыраллан былчыңнар параличтаан бараллар.

Ордук тыһы клещ киһиэхэ кутталлаах, 3-5 мм уһуннаах ньолбоҕор, кыһыллыңга дьүһүннээх, атыыра арыый кыра харана буолар. Киһи кыһыллыңга дьүһүннээх, атыыра арыый кыра харана буолар. Киһи таҥаһыгар хатанан баран ньаар уоһо диэки сылдьар, хаана эмит иппэр дьылы бара турар (ордук атах икки ардыгар, хонноҕ анныгар, сангыа моойо, төбөҕо баттах былаһыгар тийэ барар).

Клещ эккэр хатаммытын көрдөххүнэ, наһаа айманыма, тэпкуйбаан баран, дьаһанна ыл. Клещ барыта ыарыылаах диэн буолбатах. Төһөнөн түргэнник эккиттэн ылаҕын да, дьаат тарҕаныыта кыра буолар. Клещ бэйэтэ хаһан да төттөрү түспэт, ону кэтэһимэ. Таах тууру тардан олох ылыллыбат. Анал клещ хостуур пинцетынан эбэтэр сабынан, иппэнэн хостуохха сөп. Баас оннун испиритэн эбэтэр дьуоттан соттулар, клиниги мылалаан сууннуллар. Хостообут клещкитин олорбокко, тутуу да алдьаппакка тоһо кыаллардынан түргэнник СЭС лабораториятыгар аҕалан анализ оҥотторуҥут. Ыраах сылдьар буоллаххытына, анал иһиккэ тымныы соҕус сиргэ (холодильник, муустаах иһит) уура сылдьаҕыт. Хас да клещ баар буоллаҕына, барыларын тус-туспа иһиккэ киһи аатын толору суруйан тутаҕыт. Клещ анализы бардаҕына эрэ, эмэҕэ киһиэхэ эмп ананар.

Хайдах харыстаныахха сөбүй?

Таҥнар таҥаскытыгар болҕомтобутун уурабыт. Ыстааммытын үчүгэйдик ыга тутар тына наскынан туттарабыт эбэтэр сапыкы иһигэр угабыт. Үһүн сиэхтээх канонуоннаах таҥаһы кэтэбит. Сиэх, саҕа тимэктэрин ыга тимэктэниэбит эбэтэр резинкалааҕа ордук, таҥас дьүһүнэ сырдык буолара үчүгэй, клещ хаамара үчүгэйдик көстөр. Мээгэ киргэ, окко олорумаҥ, сытымаҥ. Сотору-сотору таҥаскытын арыйан, эккитин чинчийэн көрүнүҥ эбэтэр анал костүүмнэри атыыласан кэтэр ордук.

Бу ыарыыттан быһыы (прививка) харыстыыр. Булчучуннаах быһыыны геологтар, лесниктэр, булчуттар ылаллар. Быһыы былааннынан эбэтэр суһаллык оҥоһуллар. Бастакы дозаны иммунитет үөскүүр тына күһүн, иккис дозаны кыһын оҥоһуллар. Суһаллык оҥоһуллар быһыы икки нэдиэлэ арыттаах оҥоһуллар. Быһыылаабыттар биир сылынан биирдэ хос быһыылаталлар.

Киһи быһыы ылбатах уонна клещ ыстаабыт буоллаҕына, иммуноглобулин дозата оҥоһуллар.

Киин балыыһа
профилактическай кабинета.

ИНФОРМАЦИЯ

Олбулуундааҕы Аграрнай техникум бэчэты иитиигэ-үөрэтиигэ сүүнэн оруолаах. Ол курдук, устудьуоннарга саҥалыы, таһыччы хааччыстыбалаах үөрэҕини, ону тэнэ киниэрэ Россия хайа баҕар техникумуттан туох да итэҕэһэ суох диплому уонна квалификацияны биэрэргэ кыах үөскээр.

Күн бүгүн техникумҥа үөрэнэргэ толору усулуобуйа баар: аныгы ирдэбилинэн тутуллубут толору хааччыллыылаах үөрэнэр куорпус, уопсай дьиэ, саалалар, мастарыскыыйдар, автодром, миниилэс астаах остолобуой оннон да атын, итин барыта устудьуоннарга ананар.

Ону таһынан Олбулуун нэһилиэгин социальнай объектары муниципальнай уонна чааһынай дьиэлэри ититиинэн хааччыйар. Барыта икки хочуолунайдаах, онно 12 үлэһиттээх. Теплотрассата сир үрдүнэн барар. Биир хочуолунай убаҕас оттугунан, иккиһэ таас чоҕунан оттуллаллар.

А.А. ПОПОВ,
Аграрнай техникум директора.

ЭҔЭРДЭЛИИБИТ !

*Күндү убаастыыр убайбытын, табаарыспытын, обургубутун **ОХЛОПКОВ Яков Степановичы** 55 саастаах төрөөбүт күнүнэн итиитик-истиинник эҕэрдэлиибит!*

Күндү киһибитигэр үлэҕэр ситиһиилэри, чэгиэн-чэбдик доруобуйаны, күн сириэр баар бары үтүөнү, кэргэни, дьоло-соргу буоларыгар баҕарабыт. Күүс-кыах, сүбэ-соргу биһиэхэ ийэм буоларга махтанабыт.

Эҕэрдэни кыттыгы быраатын, балыстарыгар уонна кииниттэр дьиэ кэргэттэрэ.

xxx

*Күндү күн-күбэй таптыыбыт ийэбитин, эбээбитин **Татьяна Егоровна ШАМАЕВАНЫ** 70 саастаах төрөөбүт күнүнэн, аҕабытыныын, эһээбитинээн Юрий Михайлович Шамаевтыын ыал буолан олорбуккут 40 сылынан ис сүрэхтэн эҕэрдэлиибит!*

Эйиэхэ ор сылларга, үтүө сүбэлээхпит, бэрэбинэтэх үтүөтүн, дьиэ-уокка, бүтүн олоҕуҥ саамай кэрэ ааттааҕа, убаастабыллаах сылыгынан, үтүө саастааҕын барыбытыгар үтүө холобур буолар. Күндү дьоммутун бу кэрэ кэмнэн алҕаатыыбыт. Сиэннэр сыдьаан сүүс саастыыгар тиийиҥ. Эйиэхэ үтүө сүбэлэрдэр, кэлэҕэр мээнэ тылын аныыбыт.

Мыраакта таптыыр кыыстара, кутуоттара,

Абыйтан уолгут, кийиитин, сиэннэргит, хос сиэннэргит.

xxx

Күндү эдьиийбит Татьяна Егоровна!

Эйигин 70 саастаах төрөөбүт өрөгөйдөөх үбүлүөйгүнэн биһиги төрөөбүт балтыларгын, быраттарыҥ, кииниттэр дьиэ кэргэттэрин аахтарыттан итиитик-истиинник эҕэрдэлиибит!

Эн оҕо кыраҕытыттан фермаҕа, онно, кэлин үгүс үлэлээн, үлэттэн тэҥҥэ кыайан тахсыбыккын. Эдьиийбит эн биһиэхэ биир төрөөбүт балтыларгын, быраттаргын кырсын-харахтаан улааттарбыккар сүгүрүйэбит. Сүгүрүйэн туран махтанабыт эйиэхэ. Эн баар буолаҥҥын биһиги кэлин-хара буолабыт.

Олоҕуҥ аргыһынаан Юрий Михайловичтыын ор сылларга биир тэҥҥэ үтүө сүбэлэһэн олорон, уруу сааһылыырбыт, биһиэхэ холобур буолан убаастабылыгытын ылбыккыт.

Күндү эдьиийбит оҕолоргун, сиэннэргин, аймахтаргын таптыыр, аахтарыттан арчылаан, Юрагынаан ыалдьыбакка-сүтэрбэккэ дьоллоохтук олоруҥ!

Эҕэрдэни кытта балтыларыҥ, быраттарыҥ, кииниттэр дьиэ кэргэттэрэ.

xxx

*Күндү кэргэммин, ийэбит ийэбитин, эбэҕэ эбээбитин **Александра Егоровна МАКСИМОВАНЫ** 60 саастаах төрөөбүт өрөгөйдөөх үбүлүөйгүнэн ис сүрэхтэн итиитик-истиинник эҕэрдэлиибит!*

Баҕарабыт күндү киһибитигэр чэгиэн-чэбдик доруобуйаны, чугас дьонун; оҕолорун; сиэннэрин таптыыларыгар уйдаран, уруу-аймах үлэлээх, дьол-соргу тосхойон, оссо үйэлээх биһиэхэ үөрэ сырыт.

Эҕэрдэни кытта кэргэниҥ, уолаттарыҥ, кийииттэриҥ, кыыһыҥ, сиэннэриҥ.

xxx

*Бүгүү Хампатыттан төрүттээх Чурапчы бөһүөлэгин олохтооҕун, таптыыр кэргэммин, аҕабытын, эһээбитин **Дмитрий Ильич СЕМЕНОВЫ** үбүлүөйдээх күнүгэн истиинник эҕэрдэлиибит!*

Эн биһиэхэ аҕаны истиҥ сыһыаныҥ; олорох сырдык санааҥ биһиэхэ күүс буолар. Түөрт кыргыттарыгар үөрэнин ыал дьон буолбуттарыгар эбии саҕан, сүбэ-соргу биэрэн сана суолугар сырдык күндү киһибитигэр махтанабыт улахан. Күндү ийэбитигэр бу кырдьык сүрэхтэн сиэппитин, кэмнэ чыынчаатаргын тула уруу-аймах, кэнчээрилэргин сыдьаан.

Баҕарабыт аҕабыт күн тааһын курдук кытааннах доруобуйаны, дьол-дьаһах хааларбайан, дурдаҥхаа буолан, уоруу эрэ үлэлээх, хайаан эрэ туналыйар сырыын дьон саасабытын этэбит.

Эҕэрдэни кытта кэргэниҥ Светлана Ивановна, кыргыттарыҥ, күтүөттэриҥ, сиэннэриҥ.

xxx

*Күндү биһиги үлэнир коллегабытын **Дмитрий Ильич СЕМЕНОВЫ** олоҕун биир дьоһун күнүгэн – үбүлүөйүнэн истиинник эҕэрдэлиибит!*

Оҕо саас эдэринэн үлэ-хамнаска эрэттэн, үөрүүлээх туһа саатын тыгаарбыт кырдьык кини буоларын сыаналыыбыт.

Иккиэ дьиэ кэргэн кэмүс биһиэхэ буолбайдан улаатыннарбыт кэрэ кыргыттаргын улаатан, ап-талааннаахтар туран, сиэн оҕо мааныгыс сытан биэрэллэр. Олоҕуҥ аргыһа Светлана Ивановналыын ийэ уһа буолан ыалаҕа, аҕа уйа буолан баҕар турар, үлэ тапталын саҕа үрүү улааттын, дьоллоохтук олоруҥ!

Дмитрий Ильич! Баҕарабыт кини мастыы чэгиэн доруобуйаны, ситиһиилэргин ситэрин ис, тапталбыттын тапаар туруҥ, чугас дьонуҥ тула үүс-хаан эйэ устун айанныа!

Эҕэрдэни кытта "Саҥа олох" редакциятын коллектива, профкома, бэтэрээннэрэ.

БИЛЛЭРИИЛЭР / ОБЪЯВЛЕНИЯ

Уважаемые жители Чурапчинского улуса!

МБУ БОЛУГУР составляет коллективные договора на услуги перевозок автобусом ПАЗ внутри района и за ее пределами.

Телефон: 8-967-925-84-52.

xxx

УАЗ фермер 2012 с. – 400 тыһ. солк., 6 т прицеп – 200 тыһ. солк. атыыланаллар. Сороҕо бартер. Кэпсэтиигэ.

Билсэр тел.: 8-914-101-70-58.

xxx

Продаю ВАЗ-2109 2002 г.в., передний привод, литье, тонировка, музыка, сигнализация, + комплект шипованных колес с дисками, ХТС, за 150 тыс. руб. Торг реальному покупателю. Возможна рассрочка.

Тел.: 8-914-101-33-32.

xxx

Куплю частный дом на материнский капитал в хорошем состоянии и с документами, можно в деревне. **Тел. 8-984-107-71-75.**

КӨННӨРҮҮ

Бу дьыл муус устар 16 күнүгээҕи "Саҥа олох" хаһыат 38 №-гэр Светлана Николаевна Дьячковская-Спиридонова туһунан таксыбыт кэпсээҥҥэ "„биһиги үөрэммит оҕолорун наттарыттан Светлана Дьячковская-Спиридонова" диэн **"Светлана Николаевна Дьячковская-Спиридонова биһиги үөрэммит оҕобут"** диэн көннөрөн ааҕаргытыгар.

Сыыһаны ыыппыт үлэһит сэмэ ылларыгынан.

МАХТАНАБЫТ

Аҕа дойду сэриитэ түмүктэммитэ, Улуу Кыайыы 70 сыла бу тиийэн кэллэ. Биһиги аймахтан, Баиннартан, бу ыксыыктаах сэриигэ 12 киһибит ыҥырыллан барбыттара. Олортон сэттэ Баин уонна биир күтүөппүт кыргыс хонуутугар охтубуттара, эргиллибэтэхтэрэ. Атыттара 4 киһи төннөн кэлэн дойдуларга чэчирин сайдарыгар күүстэрин-уохтарын харыстаабакка үлэлээбиттэрэ.

Бу дьоммутун үйэтитиигэ олорбут-үөскээбит сирдэригэр, Бабаҕаҕа Өйдөбүнньүк бэлиэлэр туруоруллубуттара. Билигин онно киһи олорбот, аны өрт уота туран, дьоммут кэмүс үнүүхтарын барытын сиэн кэбиспитэ.

Онон, дойдубутугар Хатылыга Өйдөбүнньүк туруорарга көҕүлээбит, тэрийсибит, олорсубут киһибит, сиэммит Ульяна Николаевна Атласова буолар.

Биһиги Баиннар сылдьааннара, аймахтара, сиэннэрэ, чугас дьоннорo махтаны этибит бу үйэлэргэ турар Өйдөбүнньүк тутулуутугар күүс-көмө буолбут дьоммутугар: Ульяна Николаевна Атласоваҕа, куоракка сүүрэн-көтөн, кэлэн олортордубут дьоммутугар Попов Егор Николаевичка уонна кини дьиэ кэргэнигэр, Баин Еремей Павловичка, куоракка олорор эдьиийдэрбитигэр Баина Мария Филипповнаҕа, Кугдарова Надежда Семеновнаҕа туох-баар сиэннэриҥ, хос сиэннэриҥ түмүгтэригэр. Көмөлөспүт бар дьоммутугар дьолу-сорҕуну, доруобуйаны баҕарабыт.

Үөрүүбүт, долгуйуубут улахан. Күүстээх баҕа санаа кыайыытынан, түмсүү күүһүнэн Өйдөбүнньүк туран, дьоннорбутун иккистээн эргиллиэрбит курдук санаан олоробут, үөрэбит.

Баиннар аймахтарын, ыччаттарын, сиэннэрин ааттарыттан, сиэннэрэ М.ИВАНОВ.

Таптыыр ийэтэ **САННИКОВА Татьяна Тимофеевна** уһун ыарахан ыарыыттан олохтон туораабытынан С.А. Новгородов аатынан Чурапчы орто оскуолатын лабораныгар, коллегабытыгар Поголицына Елена Семеновнаҕа дириҥ кутурҕаммытын тиэрдэбит.

Естественнай предметтэр методическай холбоһугун учууталлара.

Кутурҕаммытын тиэрдэбит:

–Таптыыр ийэтэ, эбээтэ Санникова Татьяна Тимофеевна уһун ыарахан ыарыыттан олохтон туораабытынан, ыкса ыалбытыгар Поголицына Елена Семеновнаҕа кини дьиэ кэргэнигэр ыкса ыаллара: Слепцовтар, Аржаковтар, Носовтар, Соловьевтар, Сивцева Т.П., Гуляевтар.

Күндү быраатыбыт, Чурапчыттан төрүттээх Ленскэй оройуонун олохтооҕо, Западно-Геофизической экспедиция үлэһитэ, суоппар **ДАНИЛОВ СЕМЕН Анатольевич** бу дьыл муус устар 24 күнүгэр ыарахан ыарыыттан олохтон туораабытын биһиэр дьонугар, табаарыстарыгар курутуйан туран иһитиннэрэбит.

Биргэ төрөөбүттэрэ, аймахтара.

Чурапчы бөһүөлэгин олохтооҕо, үлэ бэтэрээнэ, өр сылларга ПМК Мелиорацияҕа үтүө суобастаахтык үлэлээбит Краснодарскай кыраайтан төрүттээх **ЛЕМЕШЕВ Василий Васильевич** 77 сааһыгар бу дьыл муус устар 25 күнүгэр Дьокуускай куоракка уһун ыарахан ыарыыттан олохтон туораабытын биһиэр дьонугар, табаарыстарыгар курутуйан туран иһитиннэрэбит.

Кэргэнэ Антонина Федоровна, оҕолоро, сиэннэрэ.

Кутурҕаммытын тиэрдэбит:

– Күндүтүк саныыр доҕорбут, табаарыспыт, коллегабыт Лемешев Василий Васильевич уһун ыарахан ыарыыттан олохтон туораабытынан кэргэнигэр Антонина Федоровнаҕа, оҕолоругар, сиэннэригэр, аймах биргэ дьонугар коллегалара, табаарыстара, үлэлээбит тэрилтэтэ, Чурапчы улууһугар ТХ министерствотын Сири мелиорациялыыр уонна ТХ уунан хааччыйар ГБУ филиала.

– Ыкса ыаллара Лемешев Василий Васильевич олохтон туораабытынан кэргэнигэр Антонина Федоровнаҕа, кыргыттарыгар, күтүөттэригэр, сиэннэригэр ыаллара Захаровтар, Трофимовтар, Поголицыннар.

Таптыыр кэргэнэ **АНДРЕЕВ Семен Степанович** уһун ыарахан ыарыыттан олохтон туораабытынан, кэргэнигэр биргэ үөрэммит дьүөгэбитигэр Марфа Николаевнаҕа, оҕолоругар, сиэннэригэр дириҥ кутурҕаммытын тиэрдэбит.

Марфа Николаевна биргэ үөрэммит дьүөгэлэрэ.

Кутурҕаммытын тиэрдэбит:

–Таптыыр кэргэнэ Андреев Семен Степанович олохтон туораабытынан кэргэнигэр Марфа Николаевнаҕа, оҕолоругар, сиэннэригэр ыкса ыаллара Яковлевтар, Старостиннар, Абрамовтар, Адамовтар, Макаровтар, Дорофеевтар, Никитиннэр, Поповтар, Захаровтар, Христофоровтар.

–Убаастыыр күтүөппүт Семен Степанович Андреев олохтон туораабытынан, кэргэнигэр балтыларыгар, эдьиийдэригэр Марфа Николаевнаҕа, кини оҕолоругар, сиэннэригэр эдьиийэ Альбина Николаевна уонна кини оҕолоро.

Майа бөһүөлэгин олохтооҕо, Мэҥэ-Хаҥалас улууһун Мунньаҕын депутата, чааһынай предприниматель **КЫЧКИН Иван Николаевич** 47 сааһыгар ыарахан ыарыыттан олохтон туораабытынан таптыыр кэргэнигэр Маргарита Спиридоновнаҕа, уолаттарыгар Виталийга, Алексейга, Ваняҕа уонна балтыгар Ирина Алексеевнаҕа, бары аймахтарыгар, чугас дьонугар дириҥ кутурҕаммытын тиэрдэбит.

Д.П. Коркин интэринээт-оскуола коллектива, профкома.

Кутурҕаммытын тиэрдэбит:

–Майа бөһүөлэгин олохтооҕо, Кычкин Иван Николаевич ыарахан ыарыыттан олохтон туораабытынан, кэргэнигэр, убаастыыр коллегабытыгар Маргарита Спиридоновнаҕа, оҕолоругар Виталийга, Алексейга, Ваняҕа Д.П. Коркин аатынан интэринээт-оскуолаҕа биргэ үлэлээбит коллегалара Кузьмина А.Н., Дьячковская М.Д., Егорова М.А., Наумова М.С., Соловьева И.С., Куличкина Д.П., Макарова А.Е., Шадрина О.В.

Болтоҥо бөһүөлэгин олохтооҕо **ЛИТВИНЦЕВ Валерий Романович** олохтон туораабытынан оҕолоругар, биргэ төрөөбүттэригэр, кииниттэр дьиэ кэргэттэригэр дириҥ кутурҕаммытын тиэрдэбит.

Ыкса ыаллара "Харбачаайы" түһэ олохтоохторо.

Кутурҕаммытын тиэрдэбит:

- Аҕата Валерий Романович олохтон туораабытынан кыыһыгар, биргэ үөрэммит табаарыспытыгар Екатерина Валерьевнаҕа Болтоҥо орто оскуолатын 2008 с. бүтэрбиттэр кылаас салайааччыта М.Г. Рожина.

- Аҕалара, убайдара Валерий Романович Литвинцев олохтон туораабытынан оҕолоругар, биргэ төрөөбүттэригэр, күтүөттэригэр Максим Романовичка, кииниттэр дьиэ кэргэттэригэр Дьокуускайтан, Чурапчыттан, Болтоҥоттон Слепцовтар, Захаровтар, Посельскайдар.

Кылаабынай редактор – А.А. ЗАХАРОВ.
Эппиэттиир сэкирэтээр, сурук отдела – Е.Г. МАКАРИНСКАЯ.
Экономика, спорт, тыа хаһаайыстыбатын отдела – А.М. СЛЕПЦОВ.
Корреспондент – С.А. ЖЕНДРИНСКЭЙ.
Корректор – В.Н. ПЕТРОВА.
Таһааччы – Ф.А. ПРОТОДЬЯКОНОВ.
Бэчээттээччи – С.А. ПАВЛОВ, Ф.А. ПРОТОДЬЯКОНОВ.

Тэрийэн таһаарааччылар: СР Правительствота, Чурапчы улууһун "Саҥа олох" редакционнай-издательскай холбоһук автономнай учреждение. Российскай Федерация Роскомнадзор СР управлениетыгар 2012 с. кулун тутар 15 күнүгэр регистрацияламмыт нүөмэрэ – ПИ №14-0238.

Саҥа олох

АДЫРЫСПЫТ: 678670, Чурапчы сэл., Карл Маркс уул., 28 "а". Телефоннарбыт: редактор – 41-332, отделлар – 41-265, 41-358. E-mail: sanaoloh@mail.ru, сайт: sanaoloh.ru

Бэчээккэ сакааc: № 43 (11053) Кээмэйэ: 1,5 бэч. лиис Тираж 1800. Хаһыат сыаната: 10 солк.

Хаһыат бэчээккэ бэриллэр графига: 16 ч 00 м. Бэчээккэ бэрилиннэ: 16 ч 00 м. "Саҥа олох" редакционнай-издательскай холбоһукка 29.04.2015 с. офсетка бэчээттэннэ. Аадырыһа: 678670, Чурапчы сэл., Карл Маркс уул., 26 "а". Индекса: 54907. Хаһыат ыйдаалаҕа устэ, өптүөрүннүүкэ, чэппиэргэ уонна субуотаҕа тахсар.